

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 54
2015

FUND OG FORSKNING

Bind 54

2015

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 54
2015

With summaries

KØBENHAVN 2015
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 600.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 356.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion:

John T. Lauridsen
Ivan Boserup
Jakob K. Meile

Billedredaktion:

Lene Eklund-Jürgensen

Redaktionsråd:

Else Marie Kofod
Erland Kolding Nielsen
Anne Ørbæk Jensen
Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording ½
Printed in Livonia
Oplag: 500 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-136-7

OM KILDERNE TIL KILDERNE

Birger Munk Olsen og studiet af de latinske klassikere
indtil år 1200

AF

ERIK PETERSEN

At den græsk-romerske litteratur fra oldtiden har bevaret sin status som en både klassisk og endnu levende ressource beror på to basale omstændigheder, den ene immateriel, den anden fysisk. Den immaterielle faktor knytter sig til teksternes nytte og værdi som litteratur. Den fysiske baggrund knytter sig til det faktum, at teksterne kun overlevede ved at blive kopieret. Det blev de i stort omfang. De græske i Byzans, de latinske i den vestlige del af Europa. Uden kopierne i de middelalderlige håndskrifter ville oldtidens tekster være gået tabt – hvad mange af dem også gjorde, således at de nu kun kendes fra omtale af læsere, der nåede at studere dem, inden de forsvandt. Eksempler på græsk er den anden bog af Aristoteles' Poetik, der blev vakt litterært til live af Umberto Eco i Rosens Navn. På latin beretter kirkefaderen Augustin i sine Bekendelser om den betydning, læsningen af Ciceros filosofiske dialog Hortensius kom til at spille i hans unge liv og for hans omvendelseshistorie.¹ Men både den fysiske bog, Augustin læste værket i, og alle andre kopier af Hortensius, der måtte have eksisteret, er gået tabt, på trods af den betydning skriftet fik for en af den kristne kirkes største fædre. Takket være omtale som Augustins samt referencer i antikke og tidligt middelalderlige kilder af mange typer er vi underrettet om dele af den betydelige mængde af oldtidens litteratur, der gik tabt. Det er ofte mangelfulde underretninger, der ikke giver eftertiden mere end emnet for eller titlen på et værk. Kun i kraft af de håndskrevne kopier, der er bevaret i middelalderens bøger, har vi fået adgang til teksterne selv.

Den antikke litteratur er blevet formidlet til eftertiden af menneskehænder. På godt og ondt, for vel har vi fået mange af teksterne, men vi har dem i den ydre form, skriverne gav dem. Studiet af en antik forfatter har som udgangspunkt de middelalderlige håndskrifter, hvori

¹ Confessiones III.4.

forfatterens værk eller værker er blevet overleveret. Først når de er lokaliseret, analyseret, indbyrdes vægtet og vurderet og de vanskelige valg mellem divergerende læsemåder er foretaget, bliver teksterne tilgængelige som litteratur, med den ordlyd og i den form, der må antages at ligge tættest på forfatterens intention og forestilling.

Birger Munk Olsen, der i 2015 rundede de 80 år, har i en menneskealder arbejdet på at kortlægge de fysiske tekstkilder til den klassiske latinske litteratur. Resultaterne af hans arbejde kan studeres i værket *L'Étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles*,² der er udkommet i fire tomer med i alt seks bind og et samlet omfang på mere end 3.000 sider. Værkets Tome I og II, der udkom i 1982 og 1985, har undertitlen *Catalogue des manuscrits classiques latins copiés du IXe au XIIe siècle*. De fulgtes i 1987 af Tome III – 1re Partie med undertitlen *Les classiques dans les bibliothèques médiévales*, og i 1989 af Tome III – 2e Partie, der indeholder *Addenda et Corrigenda* samt *Tables*. Herefter kunne værket betragtes som afsluttet, men det fik 20 år senere en lykkelig fortsættelse med Tome IV – 1re Partie, der har bindtitlen *La réception de la littérature classique. Travaux philologiques*. Værket har i 2014 fundet en ny, forhåbentlig kun foreløbig afslutning med udgivelsen af Tome IV – 2e Partie med bindtitlen *La réception de la littérature classique. Manuscrits et textes*. BMO har med de seks bind fuldført et pionerarbejde af sjældent sete dimensioner og mere end indfriet de intentioner, han oprindeligt fremlagde for sit værk.

De latinske klassikere

Grundstammen i værket er katalogen over samtlige håndskrifter indeholdende tekster af oldtidens latinske forfattere. Den optager værkets to første tomer og suppleres i de efterfølgende bind. Katalogen er organiseret alfabetisk efter forfatter. Den første er Apicius, der er kendt for sit værk om madlavning, *De re coquinaria*. Katalogens sidste forfatter er Vitruvius, der skrev om arkitektur. Disse yderpunkter vil erindre moderne læsere om, at romernes praktiske tilgang til deres omverden naturligvis også kom til udtryk i litteraturen. Imellem kogebogen og værket om arkitektur optræder forfattere, som formentlig kun fagfolk vil genkende som klassikere, men også en stribe af store forfattere, der er klassikere ikke blot af navn, men også af gavn i skolens klasser helt op til nutiden: Caesar og Cicero, Horats, Vergil og Seneca, for blot at nævne nogle.

² Herefter forkortet EACL.

Katalogen inkluderer 57 forfattere, der hver tildeles et kapitel. Der er naturligvis tale om valg og fravalg. Udeladt er bl.a. tekster om landmåling, juridisk litteratur, tekster om grammatik og om medicin. Kronologisk afgrænses klassikerne til begyndelsen af 4. århundrede, dvs. til tiden før den kristne litteratur for alvor blandede sig i og med den hedenske. BMO er bevidst om, at de valgte kriterier udelukker forfattere, som ud fra andre parametre kunne være medtaget – og er blevet det, f.eks. i *Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics*, udgivet af L.D. Reynolds i Oxford i 1983, hvori antallet af medtagne forfattere er større og kronologien strækkes helt frem til den lærde biskop Isidor af Sevilla, der døde i 636. Men BMO's valg og fravalg af forfattere giver god mening, også i forhold til det, der er hovedsigtet med hans værk, kortlægningen af studiet af den klassiske latinske litteratur i det 11. og 12. århundrede.

Katalogen

År 1200 udgør med andre ord den øvre kronologiske grænse for de håndskrifter, der er optaget i katalogen. En nedre grænse findes ikke, men da samtlige helt eller delvist bevarede latinske håndskrifter kopieret før år 800 er beskrevet udførligt i E.A. Lowe's monumentale *Codices Latini Antiquiores. A Palaeographical Guide to Latin Manuscripts Prior to the Ninth Century*,³ kan BMO som regel nøjes med at resumere indholdet af CLA. Det er de færreste af disse tidligste klassikerhåndskrifter, der har været kendt og benyttet i det 11. og 12. århundrede, så også dette valg er i god overensstemmelse med intentionerne bag EACL.

I BMO's stringente organisering af materialet anføres alle håndskrifter under en given forfatter med et løbenummer med et foranstillet A, B eller C. For håndskrifter kopieret før det niende århundrede er det A. De behandles ikke som del af katalogen, men anføres *pour mémoire*, og det er man som læser taknemmelig for. Interessant nok er det ikke alle klassikerhåndskrifter i CLA, der erindres på denne måde, idet palimpsester, hvor en klassisk tekst er blevet elimineret for at gøre pergamentet modtageligt for en anden tekst, ikke optages i BMO's katalog.⁴ Man bliver således ikke påmindet om håndskriftet Vat. Lat. 5757, der viste sig at gemme på en kopi af Ciceros ellers tabte skrift *De re publica* fra omkring år 400, der var blevet genbrugt til en kopi af Augustins Salmekommentar

³ Udkommet i 11 bind i Oxford 1934-66, fulgt af et supplement 1971. I det følgende forkortet CLA.

⁴ EACL, I, s. IX.

engang i 600-tallet. Palimpsesten – og Ciceros tekst – blev først opdaget i 1819, og har givetvis ikke haft læsere i det 11.-12. århundrede. Cicero er repræsenteret med talrige andre håndskrifter i katalogen, mens samme princip må antages at have kostet en forfatter som Fronto den plads i EACL, han ud fra andre kriterier ville have været berettiget til. Fronto, der blev berømmet for sin veltalenhed, er som skribent kendt for sin korrespondance med bl.a. kejser Marcus Aurelius. Den er bevaret, men kun som det nedre lag i det der nu er to håndskrifter, det ene i Milano, det andet i Vatikanet. Det oprindelige håndskrift med Frontos tekst er kopieret i det 5. århundrede, men det blev i det 7. århundrede redresseret til at rumme en latinsk version af akterne fra koncilet i Chalcedon i 451. Som det var tilfældet med Ciceros *De re publica* var det Angelo Mai, der fandt den underliggende tekst af Fronto. Han publicerede den i 1815 og 1823. Fronto blev hverken læst eller studeret siden den sene oldtid, og eksklusionen fra EACL er lige så berettiget som optagelsen af andre, lige så tidlige eller endnu tidligere kilder til andre klassikeres værker. Det gælder bl.a. ni tidlige, for fleres vedkommende velbevarede og usandsynligt smukke Vergilhåndskrifter, der introduceres som de første i det meget omfattende kapitel 56.⁵

Klassikerhåndskrifter kopieret i det 9. og 10. århundrede er i katalogen markeret med B foranstillet løbenummeret. De indgår som en fuldgyldig del af katalogen, bl.a. fordi mange håndskrifter fra denne periode fortsat blev benyttet i det 11. og 12. århundrede. Det var bl.a. håndskrifter kopieret efter ældre eksemplarer under den karolingiske renæssance, forgængeren for den renæssance, der kortlægges i EACL. For det 9. og 10. århundrede har BMO ikke haft et redskab som CLA at støtte sig til – en samlet oversigt over det 9. århundredes latinske håndskrifter blev først publiceret længe efter at EACL's katalogbind var udkomet.⁶ Så allerede i arbejdet med håndskrifterne fra de to forudgående

⁵ EACL, II, s. 698-701, A.1 til A.9.

⁶ Bernhard Bischoff, *Katalog der festländischen Handschriften des neunten Jahrhunderts, mit Ausnahme der wisigotischen*, I-III, aus dem Nachlass hrsg. von Birgit Ebersperger, Wiesbaden 1998-2014.

Ill. 1 (modstående side): I Persius-håndskriftet GKS 2028 4° fra 1000-tallet ledsages teksten af korte forklaringer mellem linjerne og længere kommentarer i sidens marginer. I næstsidste linje på f. 3r er ordet *Ciconia* glosseret med *storch*, hvilket røber håndskriftets oprindelse i et tysksproget område. I Danmark har det bl.a. tilhørt Ole Rømer (1644-1710) og Frederik Rostgaard (1671-1745) inden det indgik i KB i 1732. Håndskriftet er katalogiseret som C. 30 i EACL, II, s. 195. Det kan studeres i faksimile på adressen <www.kb.dk/permalink/2006/manus/318>.

Sed recit si
neq; neq; mi
lurac sensus
canis scribere
is ita me
reor fecisse p
reorq; esse cri
ditorum. ov
nui erug.
belle audie
hoc aut di
solo actio
ab eom. tradit
d reculo ra
ua in his sum
ni iudicia fir
dabant naq;
audant. eu
re a belle
e spondere
reccantibus

Regula
deruacuu
ab elegis. nola
nquid ut me
audet urb
nub; solet lau
dare elegos
principium
ortus;

Quisio for
dissim; co
posuit illa
dem ut nec
ipse in colli
ssie nisi velle
oro purgoye

Apud anti
quos ceteris
cabulis par
cesserabant
quas in crebant
sic a spondi
erebant ut
ibi noctu si
quid recite
muentrem
ut nre nota
rent;

Pro uerbu antiquum parum aut die. t bonu pota. t uerbu
nu dice. sine assentione. aurii a. t translacu a fornic. gur
raro uidet. a hoc uicunde phus raro se comm. de die scribere.
na a ferre raro uidet que circa in die partes moratur. ; ; ;
finis extremum recto die scdm philosophos qui du sumu bonum
in recto. atq; honesto constare. la datione in qt tua n puto diffi
mouere n eni in quo scribentes hoc sine debent esse cetera ut
eruge tui a belle audiant. ; ; ;
elegantiu.

Non ego cu scribo. si forte qd aptius exit.
si quanq; sit cignus nuse a abul cor hui sedm us abelom.

Quando hec para auris. siquid tam aptu exit.
ab aliquo n effigio laud. siquid gratu a lauda bile. ; ; ;
uer sibil. ex h boam;

Audari metuā. neq; em mihi cornea fibra.
ad hoc qd die laud. amo p n falsa. p qm ad fine recti. l aduoria
dr: que ro que sine recti. ce. condit

Sed recit finēq; ex tēnuq; ee reculo.
laud. trans latio. augustinio pleno sentib; qd
di excussum fuerit que qd
de. t rēthentio. t in opazā. in mea sapia. ; ; ;
labonit.

Qid n intus habet. n hic. uias accu.
uicus plena t nimis in sana t prop. cille boz.
nec est ho carmnia. de uana l undi scisti. t ramulaz. ; ; ;
ergo diuam.

Libria uorato; n hiqua euigia erudi
non sunt in modo carmiaz. ; ; ;
spondet;

Dierare pceres; n quicquid deniq; lectu
ano. bilibus. decado arbare. fatal; ; ; ;
f. tu. lenatu.

Scribitur in ceteris. calidu scis ponere sum.
scis comit. h. erem. com. t. comiter o. q. etiam
uocato panno; ; ; ;
t. uentre. t. dicit.

Scil comite horridula tita donare lacerna.
Adū. uerba cupidi ad serui.

Tuex inquit amo. uey mibi dicit de me.
serui. quomodo ponit. dicit. ; ; ;
temat.

Luipote ur dicit. nugarit. cu tibi calue
uenē potaype est.

Inquis aqualiculus. ppenso sexqupede exat
scrob. astidue. p. uisite.

Quane a tergo que nulla cicoma pin sit.
apposito uo porib; pellicor. facili. docca.

Nec man auriculas imitata. mobilis albat.
asi. f. huna.

Non lapidat
mibi p munarum
pectus dura qd
ad amantia diom
fronte in piam. for
tam a bhumancate
dissentio. ut eaq; u
mantratis se solus
spena. l. ut possim
non letari laudat
ner deloro culpa ob.

Conere curio
scilico. a. hodie
nostri captare animos
auduicū carminib;
tus dū euf su pascit.

Cupidus sum
ueri iudici de
mea scriptura hoc ill
die quib; non est
habenda fides. us
ergo diuam
ego nuse;

Quomodo potes
sapere. cū si nuse. l. us
o calue. a. cū habun
dantia cyborū pin
scil. quoscit
a. uentre. habent
ultra sex pedes ex
tentum;

Lanus est
sapiens qui duas
habe. facies.
nec potest de
rideri nec ei
at tergo lana
fieri;

Tria se uenora
lanarum aut
manu significat;

cyconiam. aut auriculas asini aut linguam canis.

århundreder antager BMO's værk den karakter af pionerarbejde, som gennemgangen af klassikerhåndskrifterne i det 11. og 12. århundrede fuldender. De har bogstavet C og udgør langt den største gruppe.

Katalogbeskrivelserne

Hvert kapitel indledes med de grundlæggende data om den behandlede forfatters værker og de vigtigste bibliografiske redskaber til studiet af dem, med fokus på udgaver, manuskripter, overleveringshistorie og *Nachleben*. Dernæst bringes en oversigt over den pågældende forfatters værkers *incipit* og *explicit* – ikke i standardiseret form, men i de former, de har i de enkelte håndskrifter. Variationerne kan være betydelige i bredt overleverede værker, hvor forskellige hændelser i håndskrifternes historie og forgreninger i teksternes overleveringer kan have forårsaget divergenser.

Efter de indledende data følger beskrivelserne af de individuelle håndskrifter. De er opbygget efter et nøje gennemtænkt og yderst konsistent system, der også giver plads til de individuelle elementer, der knytter sig til de enkelte håndskrifter. Beskrivelserne dækker både håndskrifternes fysiske sider og intellektuelle indhold. Der gives i hvert tilfælde en datering af håndskriftet samt oplysninger om oprindelsessted og middelalderlige hjemsted(er), og hvad der i øvrigt kan hentes af viden om dets historie. Den fysiske beskrivelse indeholder præcise data om mål, sammensætning af læg, manglende blade og stort set alt, hvad der i øvrigt kan have betydning for en samlet vurdering af håndskriftet. Det samme gælder beskrivelsen af indholdet – også det, der ikke findes som andet end lakuner i teksten, samt det, der ikke i sig selv er en klassikertekst, men knytter sig til den i form af skolier, resumeer, kommentarer eller andet, der er kopieret eller tilføjet af skrivere og middelalderlige brugere. Alt iagttaget, analyseret og formidlet i en form, som bedst kan karakteriseres som kodet kortprosa. Forkortelser og koder er forklaret i to lister, den ene med *Abbreviations par signes*, den anden med *Abbreviations par lettres*, hvoraf ikke mindst førstnævnte med sine elegante streger, figurer og tegn fascinerer med sine gennemtænkte løsninger på komplekse udfordringer. Et lille kvadrat betegner en side, der var uden skrift ved slutningen af det 12. århundrede. //– signalerer tekst, der er beskadiget fra begyndelsen, og –// tilsvarende at slutningen er beskadiget. † betegner at et håndskrift er gået til grunde, f.eks. destrueret under krige.⁷

⁷ BMO vier et kapitel til dette dystre emne i EACL III. 1, s. 317-329.

En obligatorisk tegngivning angiver karakteren af forfatterens arbejde med det givne håndskrift. Det græske bogstav ϕ betyder, at BMO's beskrivelse er udarbejdet på basis af en mikrofilm. Med en parentes omkring det betyder det, at konsultationen af filmen er foretaget hurtigt. Tilsvarende betyder et liggende 8-tal [∞] at BMO med egne øjne har set det behandlede håndskrift, mens samme tegn anbragt i parentes fortæller, at han har gjort det samme, men hastigt: *manuscrit vu rapidement*. Specialister, der er i tvivl om en detalje i en beskrivelse, vil muligvis sætte pris på en antydning af, at det kan være gået hurtigt med indsamling af observationer. Andre vil, som jeg, møde tegnet med afvisende skepsis, for der er ikke noget i dette i sjælden grad gennembearbejdede, i bund og grund solide værk, der bærer præg af hast. Hver eneste af katalogens beskrivelser er resultatet af langstrakt, fokuseret og knivskarp forskning. Samlet afspejler katalogen en gigantisk arbejdsindsats, hvis resultater allerede har fået og i mange år fortsat vil få massiv betydning – ikke blot for filologer, hvis udgangspunkt er de latinske klassikere og deres overlevering, men for alle, der arbejder med middelalderlige håndskrifter ud fra palæografiske, kodikologiske, transmissions- og editionshistoriske og andre faglige synsvinkler.

Autorer og håndskrifter

Der er meget store forskelle på antallet af håndskrifter, hvori de latinske skribenters tekster er overleveret. Alene de tre bredest overleverede klassikere optager mere end halvdelen af katalogbindenes samlede plads. Det er i rækkefølge Cicero, Vergil og den yngre Seneca.⁸ Derefter følger Horats, Lucan og Ovid. Bredt overleveret er også historikeren Sallust og komediedigteren Terents, der i antal af håndskrifter langt overgår sin efterkommer i samme genre, Plautus.

Andre klassikere nåede frem til det 13. århundredes begyndelse i væsentligt færre håndskrifter. Det gælder forfattere, der siden hen klarede sig rimeligt i skolernes latinklasser, f.eks. Cornelius Nepos og Phaedrux, men også vanskeligere tilgængelige forfattere som den filosofiske digter Lucretius, historikeren Tacitus og elegikerne Tibullus og Propertius. Andre forfattere er overleveret i så få håndskrifter, at det i nogle tilfælde må tilskrives held og ikke rettidig omhu, at de nåede frem til os. En klassiker, der kun med nød og næppe gjorde det, var digteren Catullus, hvis lille bog kun få har læst i middelalderen og færre kopieret. I det 13.

⁸ L. Annaeus Seneca gennemgås i kap. XLV, der inkluderer Seneca Rhetor.

århundrede fandtes der et håndskrift med hans digte i Verona, digterens fødeby. Hvor det kom fra er ikke klart og det forsvandt igen, lykkeligvis dog først efter at digtene var blevet kopieret og dermed bevaret i tre håndskrifter fra det 14. århundrede. Kun med det yderste af neglene har Catul hevet sig ind i varmen blandt klassikerne i EACL: ét af hans digte, Carm. 62, er kopieret i et håndskrift fra det 9. århundrede.⁹

Klassikere i middelalderlige biblioteker

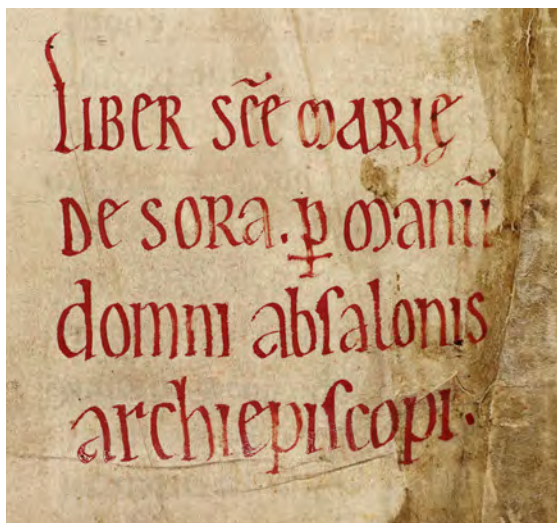
Håndskrifterne er de håndgribelige vidnesbyrd om teksternes tilstedeværelse. I heldige tilfælde kan de stedfæstes i tid og rum, og ofte vidner noter nedfældet af middelalderlige brugere om, hvordan man har læst og studeret de klassiske tekster. Den viden, der kan hentes i de individuelle håndskrifter, kan suppleres ved at studere de middelalderlige biblioteker, og det er resultatet af sit arbejde med dem, BMO fremlægger i EACL III. 1.

Det empiriske materiale er dels hentet i de håndskrifter, der er katalogiseret i EACL I og II, dels gravet frem fra bevarede bibliotekskataloger og andre skriftlige kilder, som BMO har excerperet og formidler forbilledligt klart i katalogform, ordnet efter lokalitet i det omfattende kapitel III (*Les bibliothèques des personnes morales*), og efter personer i det mindre omfattende kapitel V (*Les bibliothèques des personnes physiques*). I det mellemliggende kapitel IV (*Les bibliothèques indéterminées*) gennemgås biblioteker, der ikke har kunnet bestemmes nærmere på det givne kildegrundlag.

Der er klostre, der slet ikke optræder i katalogen, fordi der ikke er efterladt spor af hverken håndskrifter eller bibliotekskataloger, der kan dokumentere, at der var klassikere til stede. Der er andre, hvor kun få håndskrifter eller titler i en katalog vidner om læsning af klassikere. At man mange steder har haft adgang til flere kilder og at den klassiske, hedenske litteratur har udgjort en væsentlig del af den danneskultur, der varetoges af de kristne klostre, er imidlertid evident. Og at arbejdet både med at kopiere og studere de klassiske tekster nogle steder og i nogle perioder før år 1200 har været så intensivt og kvalificeret som nogensinde efter år 1200, dokumenteres i BMO's samlede bibliotekskatalog. Et af dem er Skt. Peders kloster i Corbie, der havde en formidabel samling af klassikerhåndskrifter, mange af dem produceret i klostret,

⁹ BNF Lat. 8071, f. 51 rb-vb. Håndskriftet rummer tillige excerperter af tekster af Grattius, Lucan, Martial, Ovid, Persius, Seneca og Vergil, jf. EACL III. 2, s. 255.

Ill. 2: Justinus-håndskriftet GKS 450 2° er det eneste af de håndskrifter, der gennemgås i EACL, der beviseligt har befundet sig i Danmark før år 1200. Det har, som det fremgår af dette exlibris på f. 129v, tilhørt Skt. Maria klostret i Sorø og var skænket dertil af ærkebiskop Absalon. Det må antages at være det ene af to håndskrifter, som det i Absalons testamente pålægges Saxo at aflevere til Sorø Kloster. Kun GKS 450 2° er bevaret.

der har den affinitet til Danmark og Norden, at det var i dette kloster, Ansgar blev anbragt som barn og senere optaget som munk for siden at blive leder af klostrets skole, et hverv han førte med sig, da han blev overført til Corbies datterkloster Corvey, som blev udgangspunktet for hans missionsrejser til Danmark og Sverige.

Rimbert fortæller, at Ansgar og hans følge på vej mod Sverige blev overfaldet af sørøvere, der tog al deres ejendom, "bl.a. hen ved 40 bøger, som de havde samlet sig til Guds tjeneste."¹⁰ 40 bøger ville de fleste steder være et stort bibliotek, og selv om hovedparten af dem, Ansgar havde med sig, må formodes at have været kristne grundtekster og liturgiske bøger til brug under kirkelige handlinger, er der grund til at antage, at der også har været klassiske bøger iblandt dem. Indlæring af latin har været et uomgængeligt første trin i processen, hvis missionen skulle lykkes. Ansgars medbragte bøger kunne være blevet til det første middelalderlige bibliotek i Norden, måske i Danmark, men missionen mislykkedes og bøgerne gik tabt.

En bedre skæbne fik mange af de bøger, der forblev i det gamle og det nye Corbie. Som en lille kompensation for det tab, pirater påførte Ansgar og eftertiden, er der i Det Kongelige Bibliotek bevaret et enkelt blad af et klassikerhåndskrift, kopieret i Corbie mellem ca. 850 og 870,

¹⁰ Vita Ansgarii auctore Rimberto, ed. G. Waits, Hannover 1884, s. 32: Inter quae et pene 40 libros, quos ad servitium Dei sibi aggregaverunt ... amiserunt.

mens Hadoard var *custos librorum* i klostret. Det indeholder et stykke af Livius og er katalogiseret i EACL, I, som B. 7.¹¹

Klassikerhåndskrifterne i de moderne biblioteker

Livius-fragmentet er det ene af i alt seks fragmenter af latinske klassikerhåndskrifter i Det Kongelige Bibliotek (herefter: KB), der er optaget som selvstændige enheder i EACL. Udover Livius er det brudstykker af Seneca, Curtius Rufus og Terents, der alle hører hjemme i KB's Fragmentsamling. Det femte fragment, med ét helt, meget stort blad af Plinius' *Historia Naturalis*, indgår som nr. 3 i en samling af fragmenter, der har tilhørt Frederik Rostgaard, Rostg. 160 2°. Det sjette fragment, NKS 3250 4°, fik sin nuværende status og signatur som selvstændigt håndskrift i 1930, da de fem brudstykker af samme håndskrift blev overført fra Fragmentsamlingen til Ny Kongelig Samling. De fem stykker har hørt hjemme på tre forskellige blade af et og samme håndskrift med Justinus' *Epitoma*.

Udover fragmenterne er 33 hele håndskrifter optaget i EACL som selvstændige enheder. De fordeler sig med tre numre i Fabricius' samling, tre i Ny kongelig Samling og ét i Thottske Samling, mens de resterende 26 håndskrifter hører hjemme i Gammel Kongelig Samling.

Af håndskrifterne i GKS er 14 kommet til KB fra Gottorp Slot i 1700-tallets første halvdel. Ti af håndskrifterne i GKS er købt på auktionen over håndskrifterne tilhørende Domkapitlet i Hamburg i 1784. Ét håndskrift, GKS 2028 4° med Persius' *Saturae*, havde bl.a. tilhørt Frederik Rostgaard, før det i 1732 indgik i KB. Håndskriftet GKS 450 2° med Justinus' *Epitoma* blev efter en omskiftelig historie skænket til kong Christian 5. i 1691.

To af håndskrifterne i Fabricius' Samling har tilhørt Marquard Gude, der havde dem fra Bernhard Rottendorff. Det tredje, Fabricius 25 2° med Sallustius, havde Gude sandsynligvis erhvervet fra Gottorp, hvortil han i en kortere periode var knyttet som bl.a. bibliotekar. Fabricius købte de tre håndskrifter (samt adskillige andre) på auktionerne over Gudes håndskrifter i 1706 og 1709. Fabricius' Samling blev købt af Københavns Universitet i 1770 og overførtes til KB i 1938.

¹¹ Fragmentet, der har signaturen Fragm. 2813-2814, har været anvendt i bindet om en bog, der udkom i Frankfurt 1595, og som – før det indgik i Det Kongelige Bibliotek – har tilhørt Erik Krabbe Christensen (1593-1659). Om fragmentet og dets historie, jf. E. Petersen: "Liviana. Titus Livius' *Romerske Historie* i tabte, hele og dele af håndskrifter i Danmark", *Fund og Forskning*, 44, 2005, s. 8-15.

Det enlige håndskrift i Thottske samling indgik i KB som del af den testamentariske gave af hele Otto Thotts håndskriftsamling i 1784. De tre hele håndskrifter i Ny Kongelig Samling indgik alle i KB i løbet af 1800-tallet.

Af de hele håndskrifter indeholder de syv (heraf fem fra Gottorp) tekster af Cicero, fem håndskrifter (heraf fire fra Hamburg) indeholder Lucan, fire indeholder Ovid, fire Sallust, to Vergil og to Statius. Ét håndskrift rummer tekster og excerpter af flere forfattere, bl.a. Cicero, yderligere ét indeholder glosser til Ovid og Cicero. Ét håndskrift er et florilegium, mens tekster af følgende forfattere er kopieret i hver ét håndskrift: Justinus, Juvenal, Lucretius, Persius, Solinus og Terentius.

I alt har KB altså leveret råstof til 39 håndskriftbeskrivelser i EACL.¹² Ikke meget, måske, men trods alt substantielt og på niveau med hvad andre, også større eller ældre biblioteker end KB kan præstere. BMO oplyser, at der i *Index des manuscrit cités*, der afslutter III. 2, refereres til hen ved 3.400 manuskripter og fragmenter fordelt på de da udkomne fire bind – dvs. katalogen over håndskrifter og katalogen over middelalderlige biblioteker – og at ca. 3.065 af disse er kopieret før begyndelsen af det 13. århundrede.¹³ Han oplyser videre, at han har besøgt 149 biblioteker i 89 byer i 16 lande for ved selvsyn at studere deres klassikerhåndskrifter – men at de biblioteker, han har besøgt, kun udgør ca. halvdelen af dem, der vides at besidde sådanne håndskrifter – resten er studeret i mikrofilm. Der er således hen ved 300 biblioteker, der ejer mindst ét latinsk klassikerhåndskrift kopieret før år 1200. Mange af dem har bidraget med et enkelt eller ganske få. Omvendt oplyses det, at de ti biblioteker med flest klassikerhåndskrifter samlet råder over mere end 1.700, med 416 i Bibliothèque Nationale de France i Paris, 331 i Bibliotheca Apostolica Vaticana, 226 i Bayerische Staatsbibliothek i München, 153 i Biblioteca Medicea Laurenziana i Firenze og 151 i British Library i London som de største. Med 39 håndskrifter og fragmenter placeres KB pænt i gruppen efter de største.

Ingen af KB's håndskrifter kan hævdes at være kilden, der har reddet en klassisk forfatter, men flere af dem er vigtige som tekstlige og palæografiske kilder. Størst forskningsmæssig interesse har der været omkring de ældste håndskrifter, herunder Lucretius-håndskriftet GKS 211 2°, Solinus-håndskriftet 444 2° og det enlige blad af Livius-håndskriftet

¹² Udover KB har kun en enkelt dansk institution leveret materiale til EACL, et fragment med Valerius Maximus i Landsarkivet for Sjælland.

¹³ EACL, III. 2, s. VII (Avant-propos).

fra Corbie. For alle håndskrifterne gælder det, at de ikke er fremstillet i Danmark og altså ikke afspejler en specifik dansk bogkultur i middelalderen. Det er europæiske bøger og rester af bøger, hvis konkrete kontekster og bredere sammenhænge først for alvor er blevet synlige i kraft af BMO's samlede kortlægning og analyser. For alle håndskrifterne gælder det desuden, med én bemærkelsesværdig undtagelse, at de først er kommet til Danmark efter middelalderen, langt de fleste i 1700-tallet og uden nogen form for kontakt med de klostre og skoler, de oprindeligt var lavet til. Man kan hævde, at de først i EACL er bragt tilbage i den fælleseuropæiske sammenhæng, som de var skabt af og for.

Justinus, Absalon & Saxo

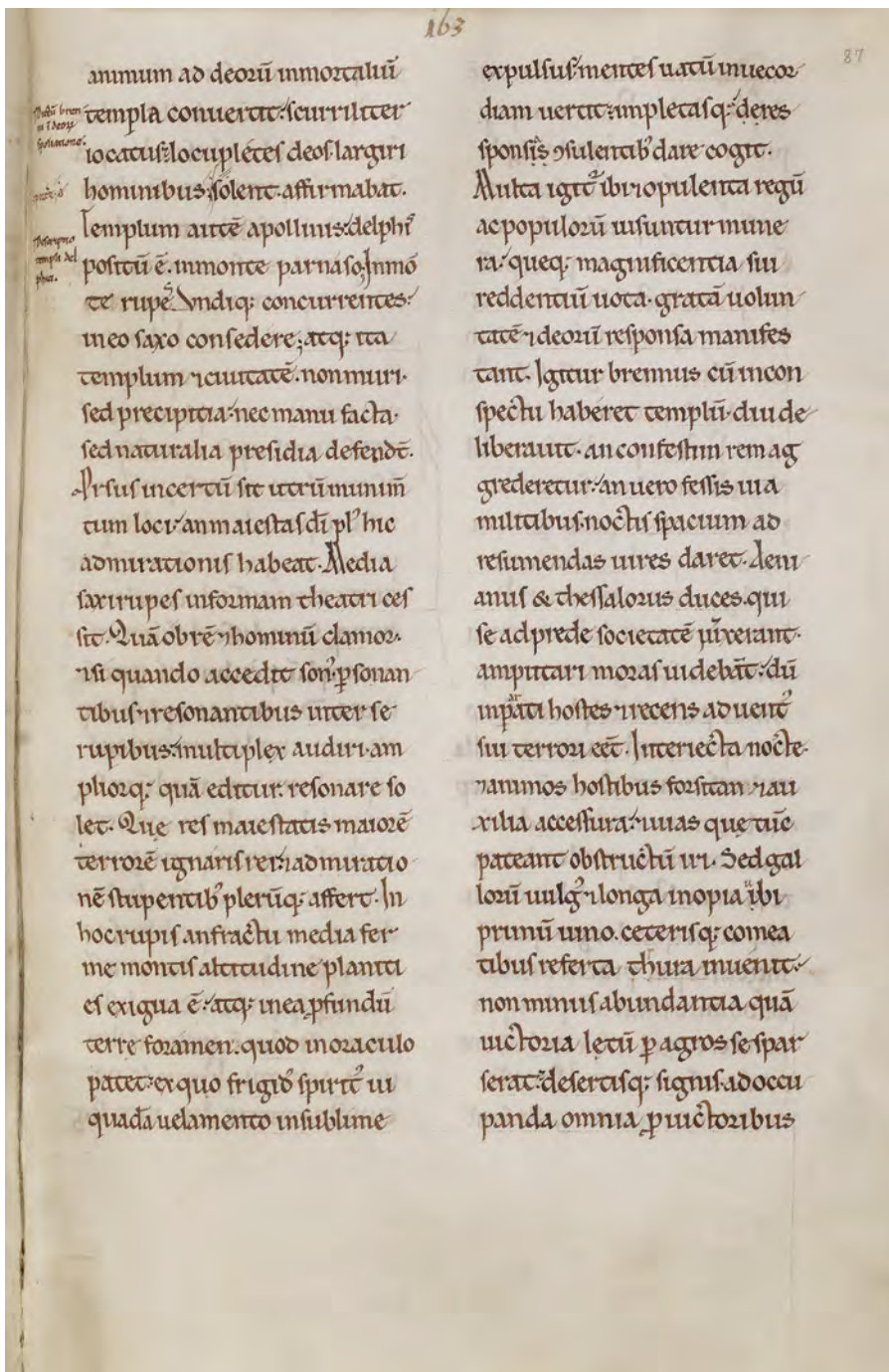
Undtagelsen er Justinus-håndskriftet GKS 450 2°, som har tilhørt ærkebiskop Absalon, som sammen med et for længst tabt Valerius Maximus-håndskrift har været udlånt til Saxo Grammaticus, og som overdroges som gave fra Absalon til Cistercienserklostret i Sorø. Det første og det sidste bevidnes af det ex-libris, der er nedfældet med store bogstaver i rødt på håndskriftets f. 129v efter tekstens afslutning. At Saxo har lånt Justinus-håndskriftet og det tabte Valerius Maximus-håndskrift, bekræftes af en passage i Absalons testamente, der ganske vist også er gået tabt, men hvis ordlyd kendes fra en bevaret kopi af en kopi på Universitetsbiblioteket, der brændte under Københavns Brand i 1728.

I overensstemmelse med håndskriftets ex-libris anføres det af BMO i EACL's biblioteksbind som tilhørende såvel en fysisk person – nemlig Absalon – som en juridisk person – nemlig Sorø Kloster, dog sådan, at der under Sorø blot henvises til Absalon.¹⁴

Problemet er, at man ikke kan vide, om håndskrifterne var kommet til Sorø inden år 1200 var gået til ende. Det var de næppe, og derfor er Justinus-håndskriftet ikke udtryk for, at det symbiotiske forhold mellem kristen litteratur og hedenske klassikere, der kendetegnede brede dele

¹⁴ EACL, III. 1, s. 296 (Absalon) & 247 (Sorø).

III. 3 (modstående side): Justinus-håndskriftet GKS 450 2° er antagelig kopieret i Frankrig i 2. halvdel af 1100-tallet. Der er kun sat få spor af brug i håndskriftet, der stadig var ungt, da det kom til Danmark. Et af dem ses i mellemrummet mellem de to spalter på s. 87r. Det spinkle tegn for 'NB' eller 'OBS' kan, som foreslået af den skarpsindige filolog og palæograf Jørgen Raasted, antages at være nedfældet af Saxo. Det er nemlig anbragt ud for en passage hos Justinus, der beskriver Apollontemplet i Delfi med ord, som Saxo gjorde brug af i sin beskrivelse af Arkona og templet for Svantevit i 14. bog af Danmarkshistorien.

af klosterkulturen ude i Europa, også var nået til Danmark. Tværtimod må man konstatere, at der ikke eksisterer et eneste håndskrift med en klassisk latinsk tekst fra et dansk kloster i den periode, BMO dækker i EACL. Derimod ligger det fast, at Absalon har ejet det på den rigtige side af århundredeskiftet. Han havde disponeret over det i sit testamente inden han afgik ved døden den 21. marts 1201. Han havde desuden lånt det ud til Saxo, der på det tidspunkt hverken var helt eller halvt færdig med sin krønike, i hvilken han beskriver sin helt og ærkebiskop Absalon så generøst som næppe nogen anden. Man må antage, at Absalon på sin side har været så generøs overfor sin klerk Saxo, at han ikke har forlangt, at denne uden tøven skulle aflevere de to håndskrifter, han havde til låns, til deres nye ejer, Skt. Maria klostret i Sorø.

Dette er spidsfindigheder, jeg ikke skal fordybe mig yderligere i her. Det, der står tilbage at konstatere er det forbløffende, at der i det rige landskab af klassiske kilder, som BMO så generøst og så mesterligt har åbnet for os, kun er en enkelt bog, der kan spores på sin vej udefra til Danmark, og ikke en eneste, der kan spores på vejen i den modsatte retning. Danskerne ville ikke tage imod karolingernes bøger før det var for sent. Var det ikke for Saxo, et par bøger og en biskop kunne man tro, at de heller ikke ville have noget med den humanistiske renæssance i det 12. århundrede at gøre, før også det blev for sent.

Man må trøste sig med, at Birger Munk Olsen har bragt balance i regnskabet. Med sit storværk om de håndskrevne, fysiske kilder til de klassiske latinske forfattere har han gjort hvad der kan gøres for at påvise, hvad den middelalderlige humanisme indebar, hvad den betød i sin tid og hvad den kom til at betyde for eftertiden. *L'Étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles* er et hovedværk ikke blot i dansk, men i international humanistisk forskning, som kun den, der ikke orker at læse, lytte og lære, kan komme for sent til.

SUMMARY

ERIK PETERSEN: *Fontes Fontium. Birger Munk Olsen and the Study of the Latin Classical Authors up to 1200*

In this presentation, the basic intentions, definitions and overwhelmingly rich results of professor Birger Munk Olsen's magisterial opus magnum *L'Étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles* are briefly described.

The first volume of *L'Étude* was published in 1982, the sixth and latest volume (= tome IV. 2) in 2014. BMO includes 57 authors from the end of the third century B.C. to the beginning of the fourth A.D. in his catalogue of Latin classical manuscripts copied in the 9th to the 12th centuries. The rationale for including the 9th and 10th centuries is that readers in the 11th and 12th centuries were still using books copied in the previous centuries. BMO also makes references to manuscripts copied before 800, the period covered by E. A. Lowe in *Codices Latini Antiquiores*. Since Bernhard Bischoff's *Katalog der festländischen Handschriften des neunten Jahrhunderts, mit Ausnahme der wisigotischen* had not yet been published, the truly pioneering effort of BMO is related to his meticulous descriptions of the huge number of classical manuscripts copied in the period from the Carolingian Renaissance to the Renaissance of the 12th Century. His catalogue of individual manuscripts is followed, in vol. III. 1, by an equally detailed catalogue of the Latin classics in the libraries of the Middle Ages, based primarily on information collected in individual manuscripts and in a variety of medieval book lists and inventories.

The two most recent volumes, *La réception de la littérature classique. Travaux philologiques* (IV. 1), and *La réception de la littérature classique. Manuscrits et textes* (IV. 2) are dedicated to broader issues of copying, reading and using texts and manuscripts, in a more synthetic manner than in the previous volumes. Still they draw upon BMO's myriads of observations of details in the manuscripts and the experience of a long life in the company of the people who produced the books and used them.

Denmark's role in preserving and promoting classical literature during the Middle Ages was of little significance and less glory. During the Carolingian Renaissance Vikings were known to steal or destroy books rather than to read them. In the 12th century they had become less belligerent, perhaps, but still not very adaptive to classical literature. Of the 33 codices in the Royal Library included in EACL, 32 arrived in Copenhagen in the Early Enlightenment or later and had not been copied or studied in Denmark in the Middle Ages. Saxo Grammaticus marks a turning point, well-read in and dependent on classical authors as he was, but he completed his *Gesta Danorum* in the early years of the 13th century. However, he is known to have used a Justinus codex copied before the turn of the century, preserved in the Royal Library as GKS 450 2°. It was probably brought to Denmark from France by Archbishop Absalon, who lent it to Saxo and bequeathed it to the Cistercian monastery at Sorø. It remains a remarkable fact that the Justinus codex is the only extant manuscript of a Latin classical author recorded as being in Denmark before 1200.

With the results of years of concentrated, hardcore research assembled in his *L'Étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles* Birger Munk Olsen has more than amply compensated for the meagre attention paid to the classics in early medieval Denmark. To the immense benefit of the scholarly community he has laid a new foundation for the study of the Latin classical authors, their transmission, use and history, which will surely prove indispensable for generations.

